

ABSTRACT

In the twentieth and twenty-first centuries, a kind of „happy-endism” is gaining ground in theological thought, in which the assumption of universal salvation and the questioned possibility of damnation (e.g. the „empty hell” theory) are gradually becoming more and more widespread. Theologians such as Karl Rahner and Hans Urs von Balthasar are among those who are prominent examples of this. One of the most frequently cited dictum probantium in 1 Timothy 2:4 emphasizes God’s universal saving will. In my study, I will show that the arguments based on it proceed from the a priori assumption of the singularity of the divine will. At the same time, there is a tendency to defend almost always only those New Testament verses that seem to be weak points of the thesis, such as Jesus’ statements on the Gehenna. In my study, I will examine three examples - mostly sliding under the radar of those arguing for universal salvation - where the problem is not the threat of damnation, but rather Jesus’ assumption of a positive outcome for the ‚few’ (oligoi). These include the image of the narrow gate and the hard way, the motif of the many called but few chosen, and the distinction between the sons of this world and the sons of light.

KEYWORDS: apokatastasis pantón, universal salvation, damnation, sons of light, sons of darkness

I. Minden jó, ha a vége jó, avagy *anything goes?*

A huszadik-huszonegyedik század teológiai gondolkodásában egyre prominensebb szerepet kap egyfajta teológiai „happy-endizmus”. Természetesen mindez nem előzmények nélküli jelenség, hiszen példának okáért az *apokatastasis tón pantón* gondolata – még ha különböző

László Virgil

„KEVESEN”, AVAGY JÉZUS KRISZTUS ÜDVTÖRTÉNETI „PESSZIMIZMUSÁRÓL”

felfogásárnyalatokban is –, de kezdetektől fogva végighúzódik a keresztény teológia-történet korszakain.¹ Mégis azt mondhatjuk, hogy az egyetemes üdvösség feltételezése, illetve a kárhozat lehetőségének egyre intenzívebb megkérdőjeleződése fokozatos méreteket ölt. Függetlenül attól, hogy ehhez a jelenséghez ki hogyan viszonyul, azaz istenképével kongruensként örömmel üdvözli avagy éppenséggel vágyvezérelt tévelygésként tekint rá, deskriptíve tényszerű a kijelentés, miszerint: „...kezdenek elterjedni már olyan vélemények is, hogy a pokol eléréséhez már különös – természetesen negatív irányú erőfeszítések szükségesek, és legalábbis a hétszeres rablógylkosok kivételével mindenkinek jó oka van reménykedni a mennyei örömeiben... ..bízást mondhatjuk, hogy a történelmi egyházak »üdvözülési minimuma« még soha nem volt ennyire ... alacsony szinten, és jól láthatóan e pillanatban is a folyamatos süllyedés, sőt zuhanás állapotában van”.²

Mindennek alátámasztására elég csak olyan nagy nevű teológusokra utalnunk, mint például Karl Rahner (1904–1984), aki nem pusztán az „anonim keresztény” fogalmát alkotta meg, hanem odáig jutott, hogy: „Aki létét felveszi, tehát emberi voltát magára veszi..., az azt mondja Krisztusnak, ha még nem is tudja, mit mond: Igen! Azaz az Emberfiát elfogadta, mivel Isten az Emberfiában az embert elfogadta.”³ Ugyanez a személet azután II. János Pál pápánál (1920–2005) is visszatükröződik, aki 1976-ban még Wojtyła bíborosként lelkigyakorlatokat tartott Rómában VI. Pál legközvetlenebb munkatársainak, s ennek során így fogalmazott „...az Egyház születése Krisztus megváltói keresztalálának pillanatában történt, és ez a pillanat alapjában az ember születése is, függetlenül attól, hogy tudja-e, elfogadja-e ezt az ember, vagy sem! E pillanatban az ember létének új dimenzióját kapta, melyet Pál apostol röviden és velősen a »Krisztusban való lét«-nek nevezett.”⁴ Olybá tűnik tehát, hogy a csaknem két ezredévig *sein* és *sollen*-szerűen elkülönülő kategóriák mint a pusztán emberi mivolt ontológiai adottsága (*sein*), illetve Krisztus elfogadása, vagy a páli teológia egyik kulcsfogalmaként⁵ is leírható *en Khrisztó*-lét (*sollen*) gyakorlatilag egybecsúsznak Rahner és Wojtyła bíboros esetében.

Aki azonban talán a legnagyobb hatást gyakorolta az „üres pokol” gondolatának felvetésével, az Hans Urs von Balthasar (1905–1908) volt. Balthasar Walter Kasperrel egyetértve kijelenti, hogy „sem a Szentírás, sem az egyház hitbéli hagyománya nem állítja bizonyossággal egyetlen emberről sem, hogy ténylegesen a pokolban lenne”.⁶ Sokkal inkább egyfajta reális opcióként áll ez ki-ki előtt, ugyanakkor a megtérés lehetőségével együtt. Balthasar rámutat, hogy Szent Ágoston (354–430) volt az, akinél ebből a reális lehetőségéből mintegy objektív bizonyosság lett, „a végső sorsunk könnyelmű kezelése ellen óvó bibliai intések a ránk váró isteni ítélet kimeneteléről adott információkká alakultak át”.⁷ Balthasar kétségkívül elismeri, hogy az Újszövetségben egyszerre található meg az örök elveszettségről szóló szövegek csoportja (pl. Mt 25,31–46) az Isten egyetemes üdvözítő akarataira vonatkozókkal (pl. 1Tim 2,4–5), és ezeket nem lehet és nem is szabad szintézisbe hozni.⁸ Az sem kerüli el a figyelmét, hogy az örök kárhozattal kapcsolatos kijelentések alapvetően Jézus szájából hangzanak el. A megoldása minderre az, hogy ezek kivétel nélkül Húsvét előttié.⁹ Ezekben Krisztus olyan nyelvezetet és képvilágot használ, amelyek a korabeli zsidók számára közismertek voltak, ám ezzel szemben Pál és János bizonyos – nyilván az esetlegesen az egyetemes üdvösségre utaló – reflexiói már a Húsvét utáni állapotból tekintenek vissza.¹⁰ Azért Balthasar is érzi, hogy ez így elég gyenge lábakon álló érv, hiszen siet hozzátenni, hogy ez „nem jelenti azt, hogy ezek a szinoptikusoknál található szövegek kevésbé lennének fontosak számunkra”, ráadásul „Jézus szavait és tetteit a szinoptikusok is a húsvét után elnyert hit fényében mutatják be”, és hogy „Jézus minden áthagyományozott kijelentése – még az igen nehezen érthetőek is – minden időkre szólóan aktuálisak az egyház számára”.¹¹ Magunk részéről hozzátehetjük, hogy e mentegőzésre már csak annak pikantériája miatt is szükség van, mert kimondva-kimondatlanul leggyakrabban például a deutero-páli timóteusi levelek szerzőjének teológiai nézeteivel kerülnek diszkvalifikálásra a nála talán mégiscsak közvetlenebb Isten-tapasztalattal bíró Isten Fia kinyilatkoztatásai. Arról nem is beszélve, hogy gyakorlatilag az egész hitelesnek tekinthető jézusi logion-hagyomány tulajdonképpen Húsvét előtti. Mindenesetre Balthasar szerint az univerzális üdvösség ígérete mintegy rejtetten fennáll, amire a reménység-teológia erényével kell válaszolnunk, hiszen Isten ténylegesen akarja, hogy minden ember üdvözüljön (1Tim 2,4, 2Pt 3,9), és Isten akarata mindig beteljesedik.¹² Az ilyen és ehhez hasonló nézetekkel szemben azonban felvethető, hogy az Isten akarataival

1 Ld. ezzel kapcsolatban részletesen RAMELLI, Ilaria L. E.: *The Christian Doctrine of Apokatastasis: a Critical Assessment from the New Testament to Eriugena*, Leiden – Boston, Brill, 2013.; Továbbá Uő.: *A Larger Hope?*, Volume 1., *Universal Salvation from Christian Beginnings to Julian of Norwich*, Eugene, Cascade Books, 2019.; PARRY, Robin A. – Uő.: *A Larger Hope?*, Volume 2., *Universal Salvation from the Reformation to the Nineteenth Century*, Eugene, Cascade Books, 2019.

2 BUJI Ferenc: A hívó és a gnosztikus. Hozzászólás Martin Buber és Carl Gustav Jung vitájához, *Műhely*, 22. évfolyam, 1999/2, 47–58, 58.

3 Idézi PATER AUGUSTINUS: II. János Pál és az „Új Teológia”, *wojtyla.hu*, 2009. 03. 12. URL: <https://wojtyla.hu/hirek/4531/ii-janos-pal-es-az-uj-teologia> Utolsó letöltés: 2024. 06. 21.

4 Uo.

5 Mára a participatórikus szótériológiai megközelítések az Újszövetség-kutatásban igen jelentős szerepet töltenek be. Ilyen tekintetben először talán Adolf Deissmann 1892-es *Die neutestamentliche Formel 'In Christo Jesu'* című disszertációjában hívta fel a figyelmet arra, hogy a nem vitatott szerzőségű páli levelekben az *en Khrisztó* formula és ekvivalensei százhatvannégy ízben fordulnak elő. DEISSMANN, Adolf: *Paul: A Study in Social and Religious History*, New York, Harper and Brothers Publishers, 1957, 140.

6 BALTHASAR, Hans Urs von: Rövid értekezés a pokolról, in Uő.: *Mit szabad remélnünk?, Rövid értekezés a pokolról, Apokatastaszisz*, ford. GÖRFÖL Tibor, Budapest, Sík Sándor Kiadó, 2006, 115–162, 120.

7 Uo., 120.

8 BALTHASAR, Hans Urs von: Mit szabad remélnünk?, in Uő.: *Mit szabad remélnünk?*, 7–114, 23.

9 BALTHASAR, Hans Urs von: *Theo-Drama: Theological Dramatic Theory*, Volume 5., *The Final Act*, transl. HARRISON, Graham, San Francisco, Ignatius Press, 1998, 279.

10 BALTHASAR: Mit szabad remélnünk?, 23.

11 Uo., 23.

12 BROTHERTON, Joshua R.: Presuppositions of Balthasar's Universalist Hope and Maritain's Alternative Eschatological Proposal, *Theological Studies*, 76. évfolyam, 2015/4, 718–741, 720.

kapcsolatos a priori – ki nem mondott – feltételezés ezekben a megközelítésekben annak szingularitása. „[S]emmi nincs, ami nem Isten akaratából történne. Csakhogy az Isteni Akarat nem szinguláris, hanem egyszersmind multikomplex is, amelyben a metafizikai szabadság jegyében egymással tökéletesen ellentétesnek látszó dolgok is megférnek. Minden és mindennek az ellenkezője.”¹³ Azaz jelen esetben Isten akaratát mindenki üdvössége mellett más kívánságokat is tartalmazhat egyidejűleg. Például annak kívánalma, hogy Isten teremtményei elfogadják az ő kegyelmét, és ne utasítsák vissza szeretetét.¹⁴ Természetesen maga Balthasar is tisztában van azzal, hogy a legtöbb, a tétele alátámasztása végett általa idézett igehely kapcsán meg lehet különböztetni „Isten feltétlen és feltételes üdvözítő akaratát vagy Krisztus objektív megváltását és annak szubjektív elfogadását”.¹⁵ Álláspontja szerint létezik azonban legalább két olyan szöveg, amely átnyúl az effajta megkülönböztetéseken: Róm 5,12-21; Jn 12,32.

II. Ellenpróba

2.1. A refutatio szelektivitása

A dogmatikában évszázadokon keresztül bevett gyakorlat volt egy-egy tézis kifejtése és az azt alátámasztó bizonyítékok számbavétele után a lehetséges ellenérveket felsorolni, és cáfolatukat nyújtani. Erre az indirekt bizonyításra azért van szükség, hogy az igazolni kívánt tétel valóban stabil lábakon álljon. Ne merülhessen fel annak a gyanúja, hogy a kérdés teljes körű megítéléséhez szükséges tények figyelembevétele csak hiányosan valósult meg, és ez alapján szelektív argumentumokra épülő hibás érvelés, esetlegesen egyfajta vágyvezérelt gondolkodás eredményezte a szóban forgó következtetést.

Ami az egyetemes üdvösség, illetve az üres pokol kérdését illeti, Balthasar nem mulasztja el Krisztus azon mondásait számba venni, ahol gyeheknéről (Mt 5,22, 11,21kk), külső sötétségről, sírásról és fokcsikorgatásról (Mt 8,12; 13,42.50; 22,13; 25,30) esik szó. Ugyanígy reflektál a juhok és kecskék példázatára (Mt 25,31-46) vagy Márk evangéliumának kiegészítésére, miszerint: „Aki hisz, és megkeresztelkedik, üdvözülni, aki pedig nem hisz, elkárhozik.” (Mk 16,16) Ez utóbbiak kapcsán azt emeli ki, hogy a hangsúly ezekben arra esik, hogy az emberi szubjektum visszafordíthatatlan következményekkel járó döntés elé van állítva, és nem szabad olyan beszámolókként olvasnunk, amely arról tájékoztatna, ami a jövőben valósul majd meg.¹⁶ A hangsúly vonatkozásában természetesen egyet is érthetünk az érveléssel, ugyanakkor felmerülhet a kérdés, hogy a „visszafordíthatatlan következményeknek” potenciálisan van realitása vagy nincs? Ha ugyanis nincs, akkor mi értelme ezekkel „rémisztgetni” a kortársaikat, majd pedig a későbbi olvasókat akár Jézusnak, akár az újszövetségi szerzőknek, ha pedig van, akkor viszont pusztán e szakaszok üzenetének

13 BARANYI Tibor Imre: *Útmutatás. Kérdések és válaszok a szellemi úton*, Debrecen, Kvintesszencia Kiadó, 2024, 47.

14 BROTHERTON: i. m., 720.

15 BALTHASAR: Mit szabad remélnünk?, 30.

16 Uo., 25.

eltérő súlyponti fókuszja nem érvényteleníti az implicit negatív tartalmat, sőt a hangsúlyos kérügmá éppen ez utóbbi háttérén válik igazán egzisztenciális horderejűvé és valódi tétellel bíróvá.

Mindazonáltal jelen tanulmány apropóját az adja, hogy álláspontom szerint az egyetemes üdvösség, illetve az üres pokol mellett érvelőknél visszatérő jelenség bizonyos a téma szempontjából indirekt módon releváns igeszakaszok figyelmen kívül hagyása,¹⁷ ami viszont a bizonyítást némileg hiányossá teszi. Ezen textusok közös jellemzőjeként nem az elkárhozás, a gyehekná tüze vagy hasonló fogalmi használata a jellemző, hanem sokkal inkább a pozitív céltételezés csak „kevesek” vagy „a választottak” által való elérése, ami implicit módon vet fel kérdőjeleket a minden egyes partikuláris individuum vonatkozásában felfogott univerzális happy-endizmussal szemben.

2.2. A szoros kapu és a keskeny út

Lk 13,23-24: „²³Valaki ezt kérdezte tőle: Uram, kevesen vannak-e, akik üdvözülnék? Ő így felelt nekik: ²⁴Igyekeztek bemenni a szoros kapun, mert mondom nektek, hogy sokan akarnak majd bemenni, de nem tudnak.” Mt 7,13-14: „¹³Menjetek be a szoros kapun! Mert tágas az a kapu, és széles az az út, amely a kárhozatba visz, és sokan vannak, akik bemennek azon. ¹⁴Mert szoros az a kapu, és keskeny az az út, amely az életre visz, és kevesen vannak, akik megtalálják azt.”

A két textus között bár számottevő különbségek is akadnak, a Q-ra való visszavezethetőségük mindenképpen széles körű többségi álláspontnak örvend.¹⁸ Különbség például, hogy bár a lukácsi verzióból hiányzik az útmetafora, Máténál a szoros kapuval párhuzamosan ez is megjelenik, aminek háttérében felfedezhető a már az Ószövetségben megfogalmazódó két út, az élet és a halál útjának tana (Deut 30,15-18; Jer 21,8; Zs 119,29-30; 139,24; Péld 12,28; 14,12; Sir 21,10; Bölcs 5,6-7),¹⁹ ami azután az intertestamentális²⁰ és az ókeresztény iratokban is központi jelentőséggel bír majd (Did 1,1; Barn 18,1).

A lukácsi verzióban a 24. vers mondanivalóját cizelláló további, tematikusan egybefüggő szakaszok kapcsolódnak (Lk 13,24-30). Érdekes módon ezeknek a párhuzamai ugyanígy megtalálhatók Máténál, ám szét vannak szórva: Lk 13,24 // Mt 7,13-14; Lk 13,25-27 // Mt 7,22-23; Lk 13,28-29 // Mt 8,11-12; Lk 13,30 // Mt 20,16.

17 Nemcsak Balthasar nem tér ki ezekre, de például Ramelli sem, aki a mintegy kilencszáz oldalas, az *apokatastasis*-ról szóló teológiatörténeti monográfiájában kétszázhuszonegy oldalt szentel a patrisztikus kort megelőző, tehát alapvetően a biblikus gyökerek vizsgálatának. RAMELLI: *The Christian Doctrine of Apokatastasis*, 1-221.

18 Igen alapos redakciókritikai elemzést nyújt: HOWES, Llewellyn: 'I Do Not Know You!': Reconsidering the Redaction of Q 13:25-27, *The Journal of Theological Studies*, 67. évfolyam, 2006/2, 479-506.

19 STIEVE, Martin – VOUGA, François: *Die Bergpredigt und ihre Rezeption als kurze Darstellung des Christentums*, Tübingen – Basel, A. Francke Verlag, *Neutestamentliche Entwürfe zur Theologie* 2, 2001, 237.

20 Ld, Qumránt, pl.: 1QS 3,18-4,1; 4,15-18.23,26, illetve a Tizenkét pátriárka testamentumát, pl.: T. Aser 1,3-9; T. Jud 20,1-5. Ld. részletesen: PESTHY Monika: *A kísértés teológiája: A kísértés fogalmának története az ókorban*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2005, 47-53, 67-70.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a mátéi logionok sorrendje pontosan megegyezik Lukácséval. Ezenfelül jól látható, hogy a mondások Q-ból származnak, még hozzá éppen ebben a sorrendben, és az első három mindenképpen igen szoros közelségben található egymáshoz. Ugyanakkor az a tény, hogy Máté nem kezeli őket egybefüggőnek, arra utal, hogy a Lukácsnál tematikus és irodalmi egységet képező szövegredakció eredménye.²¹

Bár a magyar fordításból (RÚF) ez nem tűnik ki, de Lk 13,24-ben valójában egy ház ajtajáról (*thyra*) van szó, csakúgy, mint a következő jelenetben, ahol a gazda bezárja az ajtót, és elküldi a kopogatókat. A mátéi verzióban pedig kapu (*pylé*) szerepel, ami nyilvánvalóan az úthoz (*hodos*) kapcsolódik. Green álláspontja szerint a Lk 13,23-30-ban található jelenetsor háttérben az Ézs 25,6-9-ben leírt eszkatologikus lakoma képzete húzódik meg, amelynek minden nép a részese.²² Ugyanakkor a Második Templom korának judaizmus kezdte ezt szűkítőleg értelmezni. Az Ézsaiás-targum vagy éppen 1Én 62-ben ez a lakoma a népek ítéletét is jelenti.²³ Qumráni felfogásban (1QS 2,5-22) nemcsak pogányok, de tisztátalan zsidók is kívül maradnak a lakomán. Az apokaliptikus 4Ezsd 8,1 szerint „Ezt a világot a Magasságbeli sokaknak teremtette meg, de az eljövendőt csak keveseknek.”²⁴ Ugyanakkor Michael Wolter amellet érvel, hogy a szoros kapun való bemenetel legközelebbi párhuzama a pszeudepigráf Ábrahám testamentumában található.²⁵ TestAbrA 11,3-ban arról olvasunk, hogy Ábrahám lát egy széles és egy keskeny utat, amelyek végén egy széles és egy keskeny kapu található. Az angyalok sok lelket vezetnek át a széles kapun, ami a kárhozatba vezet, míg az üdvösségre vezető keskeny kapun csak néhány lelket (*eidon allas psykhas oligas kai eferonto hypo aggelón dia tés stenés pylés*). A széles kapun és a széles úton a sokak nem önként, hanem kényszer hatására mennek, a keskeny ajtó pedig azért szűk, mert eleve csak kevesek számára tervezték. Azt tehát a fentiek fényében leszögezhetjük, hogy a szoros kapun való bemenetel (Lk 13,24) Jézus korában egyértelműen az üdvösségre jutás metaforája. Másfelől pedig ugyancsak eszkatologikus jelleget hordoz, hogy keskeny ajtón (*stené thyra*) keresztül megközelíthető, szintén üdvösségmetafora lakoma (Lk 13,25-29) a jövőben fog megvalósulni, amire a *futurumban* álló 24. versben található „akarnak majd” (*dzétésousin*) és „nem tudnak” (*ouk iskhysousin*) is utalnak. Ez utóbbi ige a 25-17. versek fényében nem úgy értendő, hogy nem lesz hozzá erejük, hanem hogy nem fogják őket beengedni.²⁶

Lk 12,23-ban az ismeretlen – talán a lukácsi redakció által kreált – kérdező kérdése alapvetően hipotetikus jellegű, csakúgy, mint ahogy a felebarát kapcsán Lk 10,29-ben

is láthatjuk. Jézus ezt mindkét esetben átfordítja egyfajta személyes kihívássá: cselekedj úgy, hogy te magad légy felebaráttá, törekedj arra, hogy egyike légy az üdvözülőknek.²⁷ Más oldalról viszont Jézus csak implicit módon válaszol a kérdésre, hiszen nem mondja meg, hogy kevesen üdvözülnek-e, hanem, hogy sokaknak nem sikerül majd.²⁸ Marshall felhívja a figyelmet arra, hogy a szoros kapun való bemenetelre törekvés képe igencsak hasonlít a tevének a tú fokán való átmenetelére (Lk 18,25), ami a Jézus által megkövetelt önmegtágadás követelményeinek való megfelelés nehézségeire utal.²⁹ Az, hogy a 27. versben a kívül maradókat a gazda gonosztevőknek (*ergatai adikias*) nevezi, a bűnbánat és megtérés hiányáról tanúskodik.

Hosszan elemezhetnénk a szóban forgó szövegeket, azonban talán ennyi is elég volt annak demonstrálásához, hogy az üdvösségre való bejutás szempontjából ezen textusok üzenetének valamiféle individuális síkon elképzelt értelemben vett egyetemességgel, avagy az üres pokol elméletekkel való összhangját megteremtteni igencsak nehéz vállalkozás lenne.

2.3. A választottak

Mt 22,14: „¹⁴Mert sokan vannak az elhívottak, de kevesen a választottak.” Anélkül, hogy a királyi menyegző példázatának részletes elemzésébe vagy Mt 22,14 redakciókritikai boncolgatásába fognánk, egyedül a logion témánk szempontjából való releván ciájára szeretnék rámutatni. Az exegetikai erőfeszítések e kijelentés botrányos élének elvételére, miszerint – első látásra – Jézus szerint kevesen fognak üdvözülni, több irányban bontakoztak ki. Az egyik ilyen megközelítés a „választottak” kategóriáját nem az üdvözülőkre, hanem a helyreállított Izráelre, azaz az Egyházra vonatkoztatja.³⁰ Ugyanakkor ezzel kapcsolatban igencsak kérdéses, hogy mennyire választható ez a kettő külön az evangélium perspektívájában, hiszen a Jézusra adott válasz és az ítélet során való megmenekülés/elvettetés egyébiránt rendre szoros összefüggésben állnak.³¹ A második lehetséges megközelítés szerint itt szintén nem az üdvözülők összlétszámának nem túl számos voltáról van szó, hanem a „kevés választott” csak Izráelen belül értendő, azaz, Jézus hívására viszonylag kevés zsidó kortársa reagált pozitívan, és ez tükröződne ebben a logionban.³² Ha ez így is lenne, tanulmányunk témája, azaz az univerzális üdvösség/üres pokol szempontjából valójában nem a mennyiség, a sok vagy kevés a kérdés. Ha az Emberfiát elutasító kortárs Korazin, Bétsaida és Kapernaum

27 JOHNSON, Luke Timothy: *The Gospel of Luke*, Collegeville, The Liturgical Press, *Sacra Pagina* 3, 1991, 216.

28 GREEN: i. m., 528.

29 MARSHALL, I. Howard: *The Gospel of Luke, A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids, The Paternoster Press – Eerdmans, *The New International Greek Testament Commentary*, 1978, 565.

30 SUTCLIFFE, Edmund F.: Many Are Called But Few Are Chosen, *Irish Theological Quarterly*, 28. évfolyam, 1961/2, 126–131.

31 Vö.: Mk 8,38//Mt 10,33; Mt 7,24-27//Luke 6,47-49; Mt 10,22-23//Lk 12,8-9; Mt 12,41-42//Lk 11,31-32.

32 MEYER, Ben F.: Many (=All) Are Called, But Few (=Not All) Are Chosen, *New Testament Studies*, 36. évfolyam, 1990/1, 89–97, 91.

21 BOVON, François: Tracing the Trajectory of Luke 13:22–30 Back to Q: A Study in Lukan Redaction, in Uő.: *New Testament and Christian Apocrypha, Collected Studies*, Volume 2., Tübingen, Mohr Siebeck, 2009, 101–109, 103–104.

22 GREEN, Joel B.: *The Gospel of Luke*, Grand Rapids – Cambridge, Eerdmans, *The New International Commentary on the New Testament*, 1997, 528.

23 Uo., 528.

24 KOCSIS Imre: *A hegyi beszéd*, Budapest, Jel Kiadó, *A Biblia világa* 4, 2005, 167.

25 WOLTER, Michael: *Das Lukasevangelium*, Tübingen, Mohr Siebeck, *Handbuch zum Neuen Testament* 5, 2009, 491.

26 Uo.

sorsa (Lk 10,12-15) olyan drasztikus lesz, ahogyan Krisztus azt leírta, akkor ez a megközelítés sem jelent e tekintetben megoldást. A harmadik, a mai szakirodalom által leginkább elfogadott és sokak által átvett³³ megközelítés Ben Meyer már hivatkozott tanulmánya nyomán terjedt el, aki Edmond Boissard korábbi, francia nyelvű, a tudományos köztudatba addig nem igazán bekerült elméletét vette alapul.³⁴ Eszerint mind a héber, mind az arám nyelvből hiányoznak a melléknévfokozás középfokú, azaz összehasonlítást lehetővé tévő ragozott esetei, helyette körülírással fejezik azt ki. Ennek és sok más ószövetségi példának az elemzése nyomán a logion jelentését végső soron úgy határozza meg, hogy a „sokan” az tulajdonképpen mindenkit jelent, míg a „kevesen” (*oligoi*) az jelen esetben „kevesebben”-t, tehát a meghívottak számához képest kevesebbet, de nem feltétlenül keveset.³⁵ Ez a ma leginkább elfogadott megközelítés témánk szempontjából azonban nem húzza ki a probléma méregfogát: ha az üdvözülők abszolút számára nem is vonatkoztatható az *oligoi*, hiszen ilyen kalkulációkba Jézus Lk 13,23 nyomán sem bocsátkozik, de az tagadhatatlan, hogy a választottak (*eklektói*) az elhívottakhoz (*klétói*) képest mindenképpen egy kisebb csoportot alkotnak.

Az örök életre választottság kapcsán egyébiránt a lukácsi interpretáció is hasonló irányba mutat. A piszidiiai Antiókhiaiban történt a következő eset:

ApCsel 13,44-48: „⁴⁴A következő szombatn szinte az egész város összegyűlt, hogy hallgassa az Úr igéjét. ⁴⁵Amikor meglátták a zsidók a sokaságot, elteltek irigységgel, és káromolva ellene mondtak Pál beszédének. ⁴⁶Ekkor Pál és Barnabás bátran ezt mondta: Először nektek kellett hirdetnünk az Isten igéjét, mivel azonban ti elutasítjátok, és nem tartjátok magatokat méltónak az örök életre, íme, a pogányokhoz fordulunk. ⁴⁷Mert így parancsolta meg nekünk az Úr: „Pogányok világosságává teszek, hogy üdvösségük légy a föld végső határáig.” ⁴⁸Ennek hallatára örvendeztek a pogányok, és magasztalták az Úr igéjét, és akik az örök életre választottak, mindnyájan hívókká lettek.”

Témánk szempontjából teljesen irreleváns, hogy a textus a zsidómisszió sikertelensége és a pogánymisszió sikerességének perspektívájában fogalmazódik meg. Az teljesen egyértelmű, hogy a Pál és Barnabás által hirdetett üzenet elutasítása egyértelműen eszkatológiai következményekkel jár: önmagukat ítélik ezáltal méltatlannak³⁶ (*ouk axious krinete beautos*) az örök életre (*dzóé aiónios*), mely utóbbi kifejezés egyedül itt, a 46. és a 48. versekben fordul elő a lukácsi kettős műben.³⁷ Másfelől ott és akkor a jelen-

lévők közül mind hitre jutottak, akik az örök életre választottak, avagy rendeltettek³⁸ (*episteusan hosoi ésan tetagmenoi eis dzóén aiónion*). Ez a szakasz, habár földrajzi értelemben utal ugyan egyfajta egyetemességre („a föld végső határáig”), személyi hatály értelmében semmiképpen nem lehet így értelmezni, sőt!

A „választottság” után a kevés vagy sok kérdésében is érdemes kitérnünk egy lukácsi igeszakaszra, Lk 12,32-re: „Ne félj, te kicsiny nyáj (*to mikron poimnion*), mert úgy tetszett a ti Atyátoknak, hogy nektek adja az országot!” A kicsiny nyáj, amely a *basi-leia* várományosa, egyértelműen a tanítványi közösség,³⁹ számosságát tekintve *mikron*, tehát csekély. Még ha a Krisztus-hívők tábora azóta terebélyes fává is cseperedett, igen nehéz lenne ezt a mondatot az egyetemes üdvösség szempontjából értelmezni.

2.4. E világ fiai és a vilárosság fiai

Lk 20,34-36: „³⁴Jézus így válaszolt nekik: E világ fiai házasodnak és férjhez mennek, ³⁵de akik méltónak ítéltetnek ama eljövendő világra, hogy részük legyen a halottak közül való feltámadásban, azok nem házasodnak majd, és férjhez sem mennek. ³⁶Sőt meg sem halhatnak többé, mert az angyalokhoz lesznek hasonlók, és Isten fiaivá lesznek, mivel feltámadnak a halálból.”

Ezzel a textussal a szakirodalom szinte botránnyosan képtelen érdemben mit kezdeni. Példának okáért Pröhle Károly kommentárjában a 36. versben található istenfiúság és az ezzel összefüggő nem egyetemes jellegű feltámadás kérdéskörét szóba sem hozza,⁴⁰ mint ahogy a Keresztyén Bibliai Lexikon „Feltámadás” szócikke még csak utalásszerűen sem reflektál e szakaszra,⁴¹ illetve a Bibliikus Teológiai Szótáré sem.⁴² Az viszont már a *non plus ultra*, hogy olyan nagy ívű, a feltámadás kérdéséről írt bibliikus teológiai monográfiák sem térnek ki rá mint Rochais⁴³ vagy Charlesworth⁴⁴ etalonnak számító művei.

Spinetoli viszont kommentárjában ide vonatkozóan kijelenti, hogy Lukácsot „nyilvánvalóan csak az igazak sorsa érdekli, akik részesülnek Krisztus feltámadásában és a megváltottak végérvényes állapotában,”⁴⁵ illetve, hogy a „feltámadás problémája nem oldható meg e szöveg alapján, és erre támaszkodva nem korlátozhatjuk csupán az

38 Az *eklegó* helyett itt a *tassó* ige szerepel.

39 Hasonlóképpen látjuk ezt Lk 22,28-30-ban: „²⁸Ti vagytok azok, akik megmaradtatok velem kísértéseimben, ²⁹és én örökségül adom nektek az országot, ahogyan az én Atyám is nekem adta azt; ³⁰hogy egyetek és igyatok az én asztalomnál az én országomban, és trónszékekbe ülve ítéljétek Izráel tizenkét törzsét”.

40 PRÖHLE Károly: *Lukács evangéliuma*, Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, [é. n.], 302–303.

41 SZABÓ Csaba: Feltámadás, in BARTHA Tibor (főszerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*, 1. kötet, Budapest, Kálvin Kiadó, 2000, 470–472.

42 RADERMAKERS, Jean – GIRARD, Raymond: Feltámadás, in DUPLACY, Jean et al. (szerk.): *Bibliikus Teológiai Szótár*, Budapest, Szent István Társulat, 1986, 362–370.

43 ROCHAIS, Gérard: *Les récits de resurrection des morts dans le Nouveau Testament*, Cambridge, Cambridge University Press, *SNTS Monograph Series 40*, 1981.

44 CHARLESWORTH, James H. et al.: *Resurrection: The Origin and Future of a Biblical Doctrine*, New York – London, T&T Clark, 2006.

45 SPINETOLI, Ortensio da: *Lukács – a szegények evangéliuma*, ford. TURAY Alfréd, Szeged, Agapé, 2001, 633.

33 NOLLAND, John: *The Gospel of Matthew: A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids – Cambridge, Eerdmans – The Paternoster Press, *The New International Greek Text Commentary*, 2005, 891.; SNODGRASS, Klyne: *Stories with Intent, A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus*, Grand Rapids – Cambridge, Eerdmans, 2008, 321.

34 BOISSARD, Edmond: Note sur l'interprétation du texte “Multi sunt vocati, pauci vero electi”, *La Revue Thomiste*, 52. évfolyam, 1952/3, 569–585.

35 MEYER: i. m., 95–96.

36 Ld. ezzel kapcsolatban még a később tárgyalandó Lk 20,35-öt, ahol a halottak közül való feltámadásra méltónak ítéltettekéről (*kataxiotbentes*) esik szó!

37 PERVO, Richard I.: *Acts: A Commentary*, Minneapolis, Fortress Press, *Hermeneia*, 2009, 343.

igazakra”.⁴⁶ Ez utóbbi újszövetségi teológiai kontextusban nyilvánvalóan igaz. Amint azt egy korábbi tanulmányomban már kifejtettem:

„...a Lk 20,36-ra vonatkozó exegézis szempontjából Spinetoli megközelítésmódjának fel-
színessége, vagy legalábbis hiányos volta napnál világosabb. Hiszen a lukácsi Jézus éppen
arról beszél, hogy az istenfiúság a halottak közül való feltámadásra való méltónak ítélte-
tés nyomán valósul majd meg. Ez itt nem egy egyetemes lehetőség. Utóbbi csak akkor
lenne igaz, ha mindenki feltámadna és ezáltal mindenki Isten fiává lenne. Azonban így
értelmezhetlenné válik az »akik méltónak ítéltetnek« kitétel. [...] E világ (*aión*) fiaival
szemben tehát van egy csoport (*hoi de kataxiothentes tou aiónos ekeinou*), amely méltónak
találtatik arra, hogy elérje (*tykhein*) ama másik világot és a halottak közül való feltáma-
dást, azaz hogy részesedjen ezekben. A »méltónak találatni« *passivum divinum*, amelynek
cselekvő alanya Isten.⁴⁷ A szövegből nem derül ki, hogy mitől válik valaki méltóvá erre a
részesedésre. De az világos, hogy ez nem minden emberre vonatkozik. A személyi körrel
kapcsolatban támpontot jelenthet a szintén Lukács saját anyagához tartozó Lk 14,2-4. Itt
Jézus olyanoknak vendégségbe való meghívására buzdít, akik ezt nem tudják viszonzni.
A 4. versben a következő jutalmat helyezi kilátásba: »Te pedig viszonzásban részesülsz
majd az igazak feltámadásakor.« Itt is csak egy csoport, mégpedig az igazak feltámadásáról
olvashatunk. Kézenfekvőnek tűnik tehát, hogy a Lk 20,35 »méltónak találatottjaiban«
Lk 14,4 »igazait« vélelmezzük felbukanni.

Egy olyan momentumra szeretném a figyelmet felhívni, ami a göröghöz képest a magyar
fordításokban többnyire elsikkad. Szemben Lk 14,4-gyel, ahol a viszonzásra utaló *antapodek-
hetai* ige valóban futurumban szerepel, Lk 20,35-36-ban az egész görög mondat nyelvtani
értelemben végig jelen idejű. Az eredeti szövegben nincs szó ugyanis »eljövendő« másik
világról, csak »arról« a világról (*tou aiónos ekeinou*). A 35. versben a két főige: »házasodni«
és »férjhez menni« (*gamousin* és *gamidzontai*) egyaránt jelen időben állnak, csakúgy, mint a
megelőző, 34. versben a világ fiaira vonatkozóan. Tény, hogy az *aión* szó elsőrendűen világ-
korszakot jelöl és a távolra mutató névmással együtt egyfajta jövőidejűséget természetesen
implikálhat. Ugyanakkor a szembeállítás nem feltétlenül pusztán csak a jelen emberisége
és a »mennyei« jövőé között áll fenn. Lk 16,8-ban ugyanis teljesen a jelenre vonatkoztatva
olvashatjuk, hogy »e világ fiai a maguk nemében okosabbak, mint a világosság fiai«. Jézus
és tanítványai bár a jelenben, a jelenlegi *aión*-ban élnek, mégsem »e világ fiai«. Hozzá kell
tennünk, hogy e tanítványi közösség – vezetőjükkal az élen – tényleg már aktuálisan is így
élt: családjukat maguk mögött hagyva, a gyermeknemzésről lemondva.⁴⁸

Mindezek alapján annyit bizton kijelenthetünk, hogy ez az igeszakasz nem pusztán
az egyetemes feltámadás doktrínája szempontjából „kellemetlen falat” az exegéták

46 Uo.

47 CARROLL, John T.: *Luke: A Commentary*, Louisville, Westminster John Knox Press, *The New Tes-
tament Library*, 2012, 406.

48 LÁSZLÓ Virgil: A feltámadás és az istenfiúság kapcsolata Lk 20,34-36-ban, *Studia, Debreceni Teoló-
giai Tanulmányok*, 2018/1-2, 23–25.

számára, de az egyetemes üdvösség minden egyes individuumra kiterjedő módon
való felfogására nézve is. Hiszen mi értelme volna különben „e világ fiai” és a feltá-
madásra eljutó „világosság fiai/az igazak/a méltónak ítéltetettek” közötti csoportképző
különbségtételnek?

III. Záró gondolatok

Talán nem véletlen, hogy Hamvas Béla 1949-ben, a második világhégés után és a kibon-
takozó kommunista uralom zenitjén vetette papírra az általa magyarra fordított Hénók
apokalipszise által inspirált, nem túl optimista sorait.

„Milyen szánalmas és bárgyú reménykedés, hogy a világ megjavul, a válság szépen elmúlik
és a történet (a személytelen izmus) csak úgy magától, tőlünk függetlenül az emberi-
séget a boldogsággal meg fogja ajándékozni. Könnyezni való baromság. Az elhazudott
létezés hülye fantazmagóriája. Reménykedni, ezek után, abban, hogy van embertől és
személytől független történet és fejlődés, az Apokalipszis happy endben végződik. Csak
úgy, a személy hozzájárulása és akarata és erőfeszítése és bevetése nélkül. Idiótának kell
lenni, hogy az ember a tőle független változásban vagy pláne javulásban hinni tudjon,
az olyan változásban, amelyben tevékeny része nincs. A jó és az egyre jobb világ nem a
személytelen fejlődés eredménye, amelynek kellemes előnyeit, mint a napfürdőt, élvezni
lehet. Az embertől független úgynevezett haladás rémeszményére az összes csibészek azon-
nal fülüket kezdték hegyezni. Hiszen összes gazságaidat most már nyugodtan űzheted
tovább. A világ tőlünk függetlenül halad. Nincsen semmi baj. Hajrá! Éljen a haladás!...
A világ megváltoztatását csak a magam megváltoztatása teszi lehetővé. A körülményeknek
itt semmi szerepük nincs. Az emberek sötétségén a legjobb szándék is megtörik. Nem
tértek észre. Ou metanoésan.”⁴⁹

Hamvas sorain a hénóki prófétai dörgedelem izzik át. A vízözön által elpusztított gene-
ráció példája mementóként int felénk: *ou metanoésan*, azaz nem tértek meg. Azonban
amíg élünk és lélegzünk, hangzik felénk, és tevékeny hozzáállásra bátorít a krisztusi
hang, ami azonban – jó hírként – egyúttal a Hamvas által elmulasztottként leírt
metanoia lehetőségét is magában foglalja: „Igyekezetek bemenni a szoros kapun.”
(Lk 13,24)

49 HAMVAS Béla: *Silentium*, in Uő.: *Silentium, Tikos Jegyzőkönyv, Unikornis*, Budapest, Vigilia Kiadó,
1987, 26–27.